

ЕНЕРГЕТИЧНИЙ ВПЛИВ КОМУНІКАТИВНИХ ЧИННИКІВ НА ЗАСОБИ МОВЛЕННЕВОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКА

ENERGETIC INFLUENCE OF COMMUNICATIVE FACTORS ON ADOLESCENT'S SPEECH BEHAVIOR

Калита А.А.

orcid.org/0000-0001-7912-912X

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри теорії, практики та перекладу французької мови
Національного технічного університету України
«Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського»*

Бурка Н.А.

orcid.org/0000-0001-5412-4314

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської мови і перекладу
Київського національного лінгвістичного університету*

У статті з позицій міждисциплінарного знання сучасної енергетичної теорії мовлення розглянуто особливості функціонування механізмів енергетичного впливу комунікативних чинників на засоби мовленнєвої поведінки підлітка. Концептуально-методологічним інструментарієм для вирішення зазначеної проблеми слугує узагальнена модель, центральним образом якої є відома піраміда Клименюка. Здійснено трирівневу системну класифікацію практично нескінченної множини понять, якими в науці прийнято позначати фактори-чинники мовленнєвої поведінки підлітка. Сформовано графічний образ узагальненої моделі у вигляді надсистеми, яка складається з трьох систем: піраміда духовного буття підлітка, система зовнішніх чинників і система внутрішніх чинників. У результаті здійснення теоретичного пошуку, супроводжуваного двома типовими прикладами комунікативної поведінки підлітка, автори довели, що: будь-яка інформація зберігається в пам'яті підлітка у вигляді концептів-понять, концептів-дій, концептів-інстинктів тощо; мислемовлення і миследії породжуються внаслідок синергетичної взаємодії енергетичних потенціалів певних сукупностей концептів-прототипів та концептів-аналогів, що їх зберігає пам'ять підлітка; процеси мислемовлення і миследій підлітка мають чіткі ознаки супервентності, оскільки під час їх саморозвитку певні комплекси чинників приводять до появи відповідних комплексів наслідків; когнітивні процеси не виникають та не набувають подальшого саморозвитку, якщо зовнішнє збурення чи внутрішній подразник не досягне глибини притаманних психіці підлітка генетично вроджених або соціально набутих інстинктів; на результат синергетично-хаотичного перебігу когнітивних явищ впливають такі внутрішні фактори, як інстинкт, почуття, відчуття, табу, стан індивіда та певна сукупність зовнішніх факторів. Зроблено висновок, що узагальнена модель супервентності чинників на засоби актуалізації мовленнєвої поведінки підлітка у соціумі придатна слугувати надійним методологічним підґрунтям для розробки програми та методики, а також для створення та смисломісткого насичення відповідної кібернетичної схеми автоматичної обробки результатів міждисциплінарних досліджень значної кількості проблем комунікативної поведінки людини.

Ключові слова: енергетична теорія мовлення, комунікативні чинники, піраміда Клименюка, підліток, мовленнєва поведінка.

From the standpoint of interdisciplinary knowledge of contemporary speech energetic theory, the paper considers the specificity of functioning of the mechanisms that provide energetic influence of communicative factors on the means realizing adolescents' speech behaviour. A generalized model, whose central image is based on the famous Klymenyuk's pyramid, serves as a conceptual and methodological tool for solving the outlined problem. The authors present a three-level systemic classification of a practically infinite multitude of notions, used in science to denote the factors and reasons of adolescents' speech behaviour. The graphic image of the generalized model is depicted in the form of a super-system consisting of three systems: a pyramid of the teenager's spiritual being, the system of external factors as well as the system of internal factors. As a result of the theoretical search, supplemented by two typical examples of adolescents' communicative behaviour, the authors proved the following: any information is stored in the adolescent's memory in the form of concepts-notions, concepts-actions, concepts-instincts, etc.; speaking-and-thinking and thinking-and-acting processes are generated as a result of synergetic interaction of energetic potentials of certain sets of prototype concepts and analogous concepts, stored in the memory of an adolescent; speaking-and-thinking and thinking-and-acting processes have clear characteristics of supervenience, since during their self-development certain sets of factors lead to the emergence of corresponding sets of consequences; cognitive processes do not arise and do not acquire further self-development unless the external perturbation or internal stimulus reaches the depth of the genetically innate or socially acquired instincts inherent to the adolescent's psyche; the result of the synergetic chaotic flow of cognitive phenomena is influenced by such internal factors as instincts, feelings, sensations, taboos, the individual's state as well as certain sets of external factors. The authors conclude that the generalized model representing the supervenience of factors on the means actualizing adolescent's speech behaviour in the society can serve

as a reliable methodological basis for elaborating the program and methodology of its further research as well as for creating the relevant cybernetic scheme for automatic processing of the results of an interdisciplinary study of a number of issues of human beings' speech behaviour.

Key words: speech energetic theory, communicative factors, Klymenyuk's pyramid, adolescent, speech behaviour.

Вступ. Науковий опис багатьох феноменів мовленнєвої поведінки людини у світлі провідних концептуальних положень сучасної енергетичної теорії мовлення, розробці якої присвячено значну кількість теоретичних та експериментальних праць [див., напр., 1; 2], безсумнівно відкриває потенційно найширші можливості для здобуття нового міждисциплінарного знання.

Водночас, незважаючи на фундаментальне опрацювання основних положень енергетичної теорії мовлення, під час пізнання кожного комунікативного феномена як об'єкта нового конкретного дослідження, виникає природна необхідність у додатковий розробці більш конкретного теоретико-методологічного інструментарію, що охоплює часткові положення, припущення та моделі механізмів функціонування експериментально аналізованого міждисциплінарного об'єкта.

Саме така ситуація склалася під час вирішення нами низки питань, що виникали у межах проблеми опису енергетичної супервертності чинників на засоби мовленнєвої поведінки підлітка у мікро- та макросоціумах.

Зрозуміло, що зазначена проблема не є простою. Це, по-перше, пов'язано з тим, що синергізм комплексів чинників сугестивного мовлення завдяки збудженню певних емоцій здатен призводити і до прагматично позитивних, і до негативних наслідків реалізації підлітком його мовленнєвої поведінки.

По-друге, зважаючи на відомий з праці [1, с. 130–169] ефект інваріантності інтонаційного оформлення емоційно полярних висловлень, актуалізованих на високому рівні емоційно-прагматичного потенціалу, можна припустити що, з одного боку, сугестивні енергії мовленнєвої поведінки та мовлення підлітка, які актуалізуються, як правило, також на високих рівнях емоційно-прагматичних потенціалів, мають будуватися на підставі використання ним певних інваріантів лексичних, просодичних та інших засобів спілкування. З іншого боку, і це цілком природно, інваріанти використання комплексів цих засобів поступово закріплюються у підсвідомості підлітка на підставі їх зв'язку з типовою прагматичною спрямованістю, чинниками та умовами комунікації.

Достовірно відомо, що у подібних ситуаціях, які характеризуються інваріантною взаємодією зовнішніх і внутрішніх чинників, у процесі ово-

лодіння засобами мовленнєвої поведінки, підлітки, зазвичай, копіюють її сугестивні зразки (комплекси інваріантів її лексичного, рухового й енергетичного оформлення) з поведінки членів родинного кола та представників інших соціальних груп.

Окремі положення щодо окресленої нами загальної наукової картини ознак кореляційної взаємодії чинників і засобів актуалізації мовленнєвої поведінки підлітка в певних умовах комунікації, які репрезентуються, здебільшого, у вербальній формі й мають вибірковий характер, можна знайти у багатьох джерелах. Проте відсутність у царині лінгвістичного знання узагальненої наочної системної моделі стохастичної взаємодії прагматичних намірів, чинників і засобів варіювання емоційно-прагматичного потенціалу мовленнєвої поведінки підлітка у комунікації, на жаль, значною мірою стримує подальші наукові пошуки. Саме за цих обставин, як свідчить практика сучасних міждисциплінарних досліджень енергетичних феноменів мовленнєвої поведінки людини, розглядувана проблема й набуває особливої **актуальності**.

Тому **метою** започаткованого нами теоретичного пошуку було обґрунтування узагальненої міждисциплінарної моделі для опису енергетичного впливу комунікативних чинників на актуалізацію засобів мовленнєвої поведінки підлітка у соціумі.

Результати та обговорення. За традиційною логікою теоретичного пошуку до необхідної моделі, покликаної виконувати роль методологічного інструментарію наукового опису окремих класів складних когнітивних явищ впливу комунікативних чинників на актуалізацію засобів мовленнєвої поведінки підлітка, як і будь-якої людини, мають, щонайменше, входити її системний графічний образ та пов'язаний з ним міждисциплінарний термінологічний апарат.

Зрозуміло, що при цьому під час побудови й обґрунтування змісту моделі необхідно чітко дотримуватись двох таких важливих методологічних вимог: по-перше, жодна вживана або генерована нами сентенція не повинна суперечити основним концептуальним положенням енергетичної теорії мовлення, у межах якої ми моделюємо явища впливу комунікативних чинників на актуалізацію засобів мовленнєвої поведінки підлітка; по-друге, термінологічний апарат моделі

має складатися, переважно, з однозначних між-дисциплінарних понять, що на даний час певним чином є природно конвенційними.

Попереднім аналізом нами було встановлено, що напрацьованих та апробованих в обсязі розробки енергетичної теорії мовлення універсальних графічних образів цілком достатньо для інтегрування на їх основі більш конкретних когнітивних моделей. Так, для побудови узагальненої системної моделі впливу комунікативних чинників на актуалізацію засобів мовленнєвої поведінки підлітка доцільно й достатньо інтегрувати у її наочний образ відому [3, с. 210] модель піраміди духовного буття індивіда та запропонований у праці [4] підхід до класифікації і термінологічного визначення цих чинників.

Щодо методологічної вимоги несуперечливості теоретичних ідей, покладених в основу обґрунтування шуканої моделі, концептуальним положенням енергетичної теорії мовлення, то ми вважаємо за необхідне стисло за джерелами [1; 2; 3] нагадати такі головні сентенції, положення та постулати згаданої теорії, на яких базуватимуться наші подальші міркування:

1) будь-яка інформація зберігається у пам'яті людини у вигляді різних за природою свого походження когнітивних утворень (наприклад, концептів-понять, концептів-дій, концептів-інстинктів, концептів-почуттів, концептів-табу тощо);

2) змістове насичення результатів мислёмовлення і мислєдій породжується внаслідок синергетичної взаємодії енергетичних потенціалів певних сукупностей концептів-прототипів та концептів-аналогів, що зберігаються у пам'ять людини;

3) потужні подразники, які надходять із зовнішнього середовища або породжуються психікою самої людини, здатні одночасно збуджувати енергетичні потенціали кількох сукупностей різних за природою походження концептів-прототипів та концептів-аналогів, зафіксованих у пам'яті індивіда на рівнях його позасвідомого, підсвідомого і свідомого;

4) множину чинників, які впливають на перебіг процесів мислёмовлення і мислєдій індивіда, доцільно поділяти на зовнішні, породження яких залежить від результатів його соціалізації, та внутрішні, що мають наслідкову психо-генетичну природу;

5) причино-наслідкові відношення у протіканні когнітивних процесів мислёмовлення і мислєдій людини мають чіткі ознаки супервертності, оскільки у процесах їхнього саморозвитку певні

комплекси чинників приводять до появи відповідних комплексів наслідків;

6) когнітивні процеси не виникають і не набувають подальшого саморозвитку у психічній сфері людини, якщо зовнішнє збурення чи внутрішній подразник не досягне глибини притаманних їй генетично вроджених або соціально набутих інстинктів;

7) хаотичний саморозвиток когнітивних процесів духовного буття індивіда відбувається за рахунок виникнення в його психіці певного позитивного або негативного емоційного стану, психо-фізіологічний потенціал якого змінюється внаслідок діалектичної енергетичної взаємодії, щонайменше, двох інстинктів;

8) на результат синергетично-хаотичного перебігу когнітивних явищ можуть впливати такі внутрішні фактори, як третій інстинкт, певні почуття, відчуття, табу, стан індивіда та будь-який, навіть незначний, зовнішній фактор умов комунікації.

Наступним кроком започаткованого пошуку стала необхідність вирішення питання систематизації відомої науці множини чинників, здатних впливати на зміни мовленнєвої поведінки підлітка. З проаналізованої таким чином інформації стало зрозумілим таке. По-перше, слід нагадати, що у глобальному розумінні за походженням систему чинників супервертних на засоби мовленнєвої поведінки підлітка можна диференціювати на географічні, соціально-технологічні та контекстуально-культурні. При цьому і мовленнєву поведінку, і засоби мовлення не можна вважати цілковито однорідними у різних мовах [5]. По-друге, у цій праці нами було з'ясовано, що останнім часом лінгвісти привертали, здебільшого, увагу фонетичним та лексико-семантичним елементам мовлення підлітків [6, с. 52–55], їх персональному мовленню [7, 2021, с. 85–86], порушенням ними звуковимови [8, с. 32–33; 9, с. 238–239; 10, р. 12–28; 11, р. 71–76], полікультурності та субкультури в мовленні підлітків [12, р. 187–203], варіативності мовної культури різних періодів підліткового віку [13], варіюванню мовних засобів [14, с. 83–97], застосуванню лексики вираження емоцій [15, р. 78–97], нецензурній лексиці [16, с. 441–447], сленгам [17, с. 53–55], жаргонізмам і вульгаризмам [18, с. 321–323], синтаксичним особливостям мовлення [19] тощо.

Саме у згадуваних текстах та низці інших наукових праць авторами й актуалізувалась реально існуюча множина таких понять, якими на позначення чинників варіативності мовленнєвої поведінки підлітка послуговується сучасна наукова спільнота:

ставлення батьків до дитини, потреба в опіці, підвищення потреби в увазі, потреба в незалежності, позбавлення любові, надлишкові вимоги, недостатня увага до підлітка, низька оцінка вчителем, емоційна нестійкість, почуття протесту, вередливість, схильність до ображення, потреба в емоційній підтримці, почуття заздрості, допитливість, почуття власної неповноцінності, плутанину ролей, труднощі характеру, емоційне самопочуття, озлобленість, байдужість, почуття дорослості, протест дорослим законам життя, особистісний розлад, низька самооцінка, почуття залежності, занурення у власний фантазійний світ, схильність до збудження, тривожність у спілкуванні, тяжіння підлітків до спілкування, надлишкова самовпевненість, надмірна прихильність, сором'язливість, внутрішня розхлябаність, підвищена чутливість, емоційна черствість, надлишкова самовпевненість, внутрішній конфлікт, надумані небезпеки, зміна соціальної ролі, зниження самоконтролю, почуття самотності, егоцентризм, низький рівень вимог, почуття неповноцінності, понижена самоповага, підвищена вразливість, емоційність стосунків, ріст самостійності, завищені потреби, рутинний характер спілкування, потреба в неформальному спілкуванні, почуття самотності, душевні розлади, емоційний розлад, дух змагання, потреба у сповіді, змішання форм статеворольової поведінки, потреба у набутті навичок міжособистісного спілкування з однолітками своєї і протилежної статі, потреба в інтимному спілкуванні, ситуативна самотність, комунікативна незграбність, інтимно-особистісне спілкування з однолітками, недовіра до співрозмовника, страх бути ігнорованим, наляканість емоційною близькістю, нереальність очікувань, перебільшення своєї унікальності, почуття обов'язку, соціальне самовизначення, потреба у формуванні власної системи ціннісних настанов й орієнтацій, світоглядна позиція, пошук смислу життя, підлітковий цинізм, моральна дилема, прихильність до когось, недовіра, емоційна ізоляція, впевненість у собі, сумніви в собі, почуття сорому, схильність до теоретизування, захист своїх інтересів, рівняння на лідера, життєвоважливі потреби, прагнення розібратися в собі самому, почуття соціальної і психологічної компетентності, ставлення однокласників, несправедливі образи й переслідування, соціальні стреси поза сім'єю, відчуття своєї непотрібності в суспільстві, протест проти рутини буття тощо.

Аналізуючи цю сукупність наукових понять, яка містить 100 міждисциплінарних термінів на позначення причин варіативності мовленнєвої

поведінки підлітка, неважко побачити, що всі вони мають чіткі ознаки зовнішніх і внутрішніх факторів-чинників (див. вище положення 4). Оскільки рівень абстрактності цих понять є різним, то дослідникові незайве уявити, яка за чисельністю їх ієрархічна сукупність має бути віддзеркалена у структурі відповідної їхньої тривірневої класифікації. Однак у вік комп'ютеризації побудова такої класифікації не є занадто складною, але за певних обставин не набуває, на наш погляд, суттєвої актуальності. Важливою обставиною при цьому стає те, що пересічний підліток здебільшого здатен пояснювати причину своєї мовленнєвої поведінки певною сукупністю думок, почуттів та відчуттів, аналізуючи які дослідник-когнітивіст та експерти і мають добирати наукові терміни для її позначення.

Зрозуміло також, що окрім розглянутих, існують ще й такі впливові чинники варіативності мовленнєвої поведінки підлітка, як інформація, що сприймається ним з оточуючого середовища та умов комунікації, а також відповідні сигнали про фізіологічний стан його організму та його психічний стан, які будуть аналізуватися нами нижче.

Підкреслимо, що проведений аналіз дає підстави вважати доцільним розгляд трьох автономних систем факторів-чинників, здатних здійснювати супервентний вплив на перебіг когнітивних процесів у психіці підлітка, наочний образ якої, як це зазначено вище, раціонально інтерпретувати відомою моделлю піраміди духовного буття індивіда. З урахуванням викладеного нами і було сформовано структуру графічного образу узагальненої міждисциплінарної моделі для опису супервентного енергетичного впливу комунікативних чинників на актуалізацію засобів мовленнєвої поведінки підлітка у соціумі, наведену на рис. 1.

Звертаючись до моделі, ми бачимо, що згідно з наведеним вище положенням 4, зображену на ній піраміду духовного буття підлітка (система 1) оточують дві автономні системи чинників (1.1 – зовнішніх та 1.2 – внутрішніх). У свою чергу, ці три автономні взаємопов'язані системи функціонують у надсистемі факторів-чинників, що породжуються так званим оточуючим середовищем, тобто конкретними умовами комунікації, які впливають на формування концептів і систем 1.1 та 1.2, а також на безпосередній зміст перебігу когнітивних процесів у системі 1.

Розглядаючи автономні системи чинників 1.1 та 1.2, важливо розуміти сутність їх умовного поділу за природою породження. Так, якщо кому-

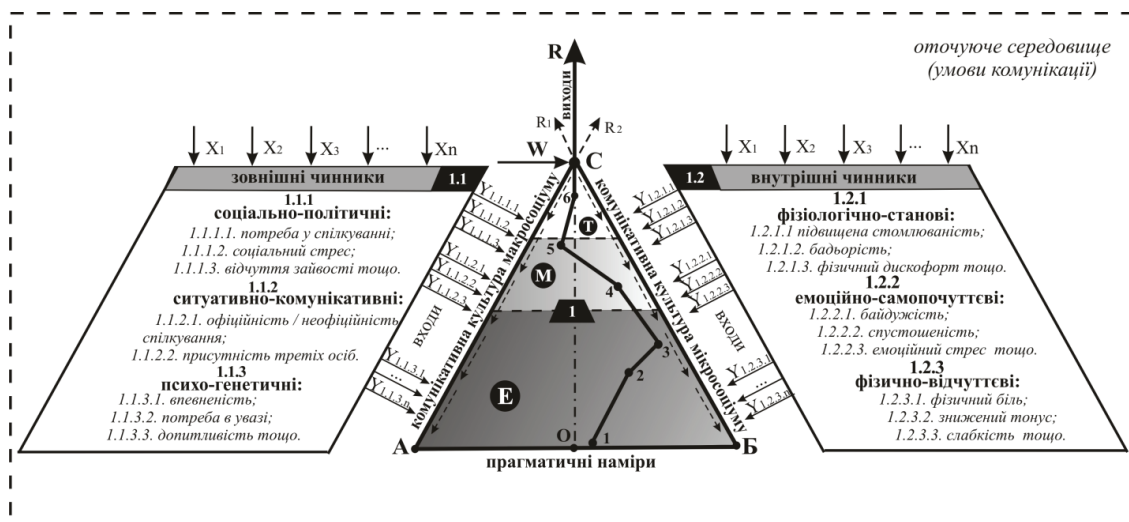

Рис. 1. Узагальнена модель супервентності чинників на засоби актуалізації мовленнєвої поведінки підлітка у соціумі

нікативні реакції підлітка на фактори-подразники, що створюють окремі підсистеми зовнішніх чинників (1.1.1 – соціально-політичних, 1.1.2 – ситуативно-комунікативних, 1.1.3 – психо-генетичних) набуваються протягом усього періоду його соціалізації та зберігаються у пам’яті (згідно з постулатом 1) як її певні концепти, то на відміну від них породження внутрішніх чинників, зведених нами у відповідні підсистеми (1.2.1 – фізіологічно-станових, 1.2.2 – емоційно-самопочуттєвих, 1.2.3 – фізично-відчуттєвих), відбувається спонтанно і є жорстко пов’язаним з психо-фізіологічним станом організму індивіда.

На викладених вище підставах, удаючись до певного спрощення, ми маємо можливість такого стислого опису феноменального механізму супервентного (постулат 5) енергетичного впливу комунікативних чинників на засоби мовленнєвої поведінки підлітка. Сутність цього механізму є безсумнівно психо-енергетичною. Запуск механізму в дію (постулат 6) починається з того, що певне досить енергійне зовнішнє збурення чи внутрішній подразник збуджує у психічній сфері підлітка популяцію нейронів, що є (постулат 3) носіями сукупності концептів (концептів-прототипів та концептів-аналогів) тих або тих природних чи соціально набутих інстинктів, закарбованих у надрах його довгострокової пам’яті. Таке збудження призводить до суперечливої енергетичної взаємодії щонайменше двох концептів-інстинктів (постулат 7), на подальший розвиток якої можуть здійснювати вирішальний (управляючий) вплив третій інстинкт, певні почуття, відчуття, табу, стан індивіда або будь-який, навіть незначний, зовнішній фактор умов комунікації (постулат 8).

Саме завдяки цьому й виникає емоційний стан того рівня енергетичного потенціалу, який створюється в конкретних умовах взаємодії двох інстинктів, керованої певним управляючим впливом: інстинктом, почуттям, табу тощо. В емоційно-енергетичному хаосі сфери позасвідомості (E) відбувається саморозвиток складних когнітивних процесів так званого емоційного мислення, у царині якого формуються паростки потенційно можливих змістів мислемовлення та миследій підлітка. Змістове насичення результатів мислемовлення і миследій підлітка породжується внаслідок саморозвитку процесів синергетичної взаємодії енергій смисломістких потенціалів концептів-прототипів та концептів-аналогів, перебіг якої відбувається у підсвідомості підлітка у сферах його ментальності (M) з її емо-раціональним мисленням і трансцендентності (T) з раціональним мисленням. Ті конкретні результати перебігу когнітивних процесів і явищ, які не суперечать свідомості підлітка або енергетично здатні подолати її табу, і матеріалізуються під час комунікації в його мислемовленні та миследіях.

Повертаючись до структур автономних систем чинників (1.1 – зовнішніх та 1.2 – внутрішніх), неважко також переконатися у тому, як на підставі того самого синергетичного механізму породжуються енергетика комплексів факторів-чинників супервентних на відповідні комплекси результатів саморозвитку когнітивних процесів мислемовлення та миследій людини взагалі та підлітка зокрема.

Нагадаємо, що для цього доцільно спиратися на системно-концептуальні положення сучасної праці [20, с. 109–125], згідно з якою глобаль-

ний інстинкт продовження роду (1) охоплює три похідні від нього комплекси (або класи) інстинктів (1.1 – сексуальні, 1.2 – пізнання, 1.3 – самозбереження), до складу яких і входять такі конкретні інстинкти: 1.1 – сексуальні (1.1.1 – розмноження, 1.1.2 – статевий, 1.1.3 – батьківській тощо); 1.2 – пізнання (1.2.1 – зацікавлення, 1.2.2 – самоствердження, 1.2.3 – допитливості тощо); 1.3 – самозбереження (1.3.1 – домінування, 1.3.2 – голоду, 1.3.3 – страху тощо).

За цих умов опис наукової картини енергетичної взаємодії інстинктів, емоцій та почуттів, спрямованої на інтеграцію комплексів чинників супервентних на актуалізацію підлітком лінгвальних і позалінгвальних засобів його мовленнєвої поведінки в комунікації, може набувати такого вигляду. У чистому вигляді фактори-чинники $X_1, X_2, X_3, \dots, X_n$, що їх транслують у свідомість людини конкретні умови комунікації, незалежно від природи їх перцептивного сприйняття (зорове, слухове, тактильне, запахове, смакове), є за своєю сутністю інформацією. Ця інформація завдяки існуючому у психіці кожного індивіда генетично-наслідкового механізму інстинктивно-адаптивних реакцій, миттєво досягає сфери (Е) екзистенції його духовного буття, тобто сфери позасвідомого. У відповідь на подразливу інформацію у сфері екзистенційного буття зароджуються нервові імпульси або токи, що збуджують популяції нейронів, у яких пам'ять людини зберігає концепти-прототипи та відповідні їм концепти-аналоги, що є за своєю сутністю вродженими або набутими інстинктами. Активовані інстинкти миттєво вступають в енергетичну взаємодію і посилюють відповідні електрохімічні сигнали щодо зміни емоційного стану (позитивного, невідзначеного, негативного) психіки людини взагалі й емоційно-прагматичного потенціалу перебігу в ній когнітивних процесів зокрема.

Таким чином майже автоматично у психіці людини виникає той ступінь енергетичного потенціалу емоційного збудження, на рівні якого протягом набуття життєвого досвіду, організмом індивіда закарбовувалися у його генетичній або набутій пам'яті концепти інстинктивних реакцій на виклики та подразники оточуючої дійсності. У цих умовах і розгортається енергетична взаємодія двох інстинктів (це може бути суперечлива взаємодія між будь-якими парами конкретних інстинктів трьох їх похідних класів: 1.1 – сексуальних, 1.2 – пізнання, 1.3 – самозбереження), управляючий вплив на результат якої, як зазначалось вище, здатний здійснювати третій інстинкт, полярність емоцій, почуття, від-

чуття, самопочуття, табу тощо. Зазначена енергетична взаємодія розгортається зазвичай між суперечливими парами конкретних інстинктів: страху – самоствердження, голоду – страху, зацікавлення – страху, самозбереження – батьківській, допитливості – самозбереження, самозбереження – статевий тощо. У разі виникнення небезпечного подразника або прямої загрози відбувається різке збудження енергетично потужного інстинкт-концепту, імпульс від якого миттєво активізує пов'язаний з ним концепт-дію, за сценарієм якого й актуалізується автоматична реакція організму людини на загрозу.

Дещо інша динаміка перебігу когнітивних процесів у психічній сфері людини може відбуватися під час вирішення нею моральних проблем. Так, уявимо, наприклад, мовленнєву поведінку підлітка, який намагається домінувати у групі однолітків. У ситуації, що склалася, дорослі та незнайомі підлітки відсутні. Однолітки обговорюють чергову вчорашню сутичку з групою підлітків, що мешкають у іншому кварталі міста, у якій один їх відсутній товариш виявив слабкість духу. Під час комунікації у психіці неформального лідера групи виникає енергетична взаємодія двох інстинктів по схемі «самоствердження – стадний», якою управляє інстинкт домінування. Внаслідок збудження стадного інстинкту він починає відчувати потребу у спілкуванні. Одночасно з цим, активований інстинкт самоствердження породжує у підлітка відчуття впевненості в собі. В результаті завершення зазначеної взаємодії більш потужний інстинкт домінування додатково підсилюється за рахунок того, що в конус його енергетичного тяжіння потрапляють потенціали концептів, безпосередньо збуджених стадним інстинктом та інстинктом самоствердження. Таким чином, у психіці підлітка формується енергетично потужний комплекс чинників, до складу якого входять: 1.1.1.1 – потреба у спілкуванні, 1.1.3.1 – впевненість у собі та 1.1.3.n – самоствердження. Цей комплекс і здійснює вирішальний вплив на перебіг когнітивних процесів добору підлітком-лідером вербальних і невербальних засобів мовленнєвої поведінки.

Характерною особливістю породження цього комплексу стає реальний стан оточуючого середовища, в якому до кола умов комунікації входять такі фактори-чинники, як відсутність дорослих або незнайомих підлітків (X_1), неофіційні умови спілкування (X_2) та належність групи підлітків до однієї субкультури (X_3). Інакше кажучи, саме завдяки такому комплексу зовнішніх чинників підліток потрапляє в умови практичної відсутно-

сті соціальних вимог і можливих табу щодо його мовленнєвої поведінки. Природним наслідком цього стає, як про це свідчать результати низки експериментальних досліджень, те, що у більшості подібних випадків підлітки вдаються до вживання в комунікації елементів тюремного жаргону, суржикізмів, просторічних лексем, односкладних і незавершених речень, порушення звуковимови [21, с. 71–74], нецензурної лексики, підліткового жаргону, масового сленгу [22, с. 5–6] і т. ін. Додамо, що ті самі фактори-чинники (X_1 , X_2 , X_3) за тим самим механізмом здійснюють свій специфічний вплив і на формування відповідного комплексу внутрішніх чинників у їх системі (1.2), до складу якого у нашому випадку можуть входити: 1.2.1.2 – бадьорість підлітка, 1.2.2.n – емоційне збудження, 1.2.3.n – підвищена зосередженість.

Узагальнюючи викладене, підкреслимо, що на зародження і початок саморозвитку когнітивних процесів у сфері духовного буття підлітка (1) здатні впливати щонайменше три комплекси енергетичних чинників: фактори-чинники умов комунікації (оточуюче середовище) та відповідні комплекси зовнішніх (1.1) і внутрішніх (1.2) чинників. При цьому механізм енергетичної взаємодії цих комплексів є тотожним до описаного вище механізму взаємодії енергетичних потенціалів інстинктів, емоцій та почуттів. Тому під час взаємодії двох комплексів третій обов'язково набуває статусу управляючого впливу або центру управління їх взаємодією. Але не варто забувати й те, що в силу хаотичності та синергізму подальшого саморозвитку когнітивних процесів мислемовлення і миследій підлітка у разі нівелювання енергій збуджуваних ними концептів можуть з'являтися й інші центри управління та нові збуджуючі впливи.

Усвідомивши у загальних рисах механізм та закономірності інтегрування чинників мовленнєвої поведінки підлітка у їх певні комплекси, розглянемо детальніше особливості супервентності цих комплексів на відповідні комплекси результатів саморозвитку когнітивних процесів його мислемовлення та миследій. Звернемось для цього до графічного образу системи духовного буття підлітка (1).

Ми бачимо, що оболонку системи створює трикутник, сторонами якого слугують прагматичні наміри людини (АБ), комунікативна культура її макросоціуму (АС) та комунікативна культура її мікросоціуму (СБ). Вершину трикутника позначено точкою (С), яка символізує свідомість індивіда. Площину трикутника як окрему надсистему поділено на три умовно автономні сфери

духовного буття індивіда: екзистенційну (з її емоційним мисленням), ментальну (з емо-раціональним мисленням) та трансцендентну (с раціональним мисленням). При цьому розуміється, що екзистенційне (Е) буття людини відбувається на рівні її позасвідомого, а ментальне (М) та трансцендентне (Т) буття розгортаються у царині підсвідомого. Результати їх сумісного саморозвитку підіймаються на рівень свідомості і, будучи контрольованими нею, актуалізуються матеріально. Проте відомо, що за наявності у певних концептів досить високого енергетичного потенціалу їх мовленнєва актуалізація може відбуватися поза контролем свідомості індивіда. Типовими прикладами виникнення таких ситуацій є стреси, стани неконтрольованості емоцій, стан афекту або рефлексивна реакція людини.

На підставі викладених вище міждисциплінарних уявлень щодо механізму перебігу когнітивних процесів мислемовлення та миследій у психічній сфері індивіда ми маємо можливість розгляду на моделі системи (1) такого прикладу синергетичного опису саморозвитку мовленнєвої поведінки підлітка. Уявімо для цього ситуацію неприємного спілкування з дорослим субтильним чоловіком, який, будучи напідпитку, випадково штовхнув підлітка плечем і не вибачився. Підліток був не один: поряд з ним знаходились ще двоє одноліток. Неочікуване зіткнення призвело до різкого збудження у його психічній сфері двох інстинктів: самозбереження і самоствердження, між якими й розгортається суперечлива енергетична взаємодія, хаотичний перебіг якої позначено на моделі точкою (1), так званою у синергетиці точкою першої біфуркації.

Оскільки підліток не має сумніву у підтримці з боку товаришів, то на першому етапі саморозвитку когнітивних процесів його психіки управління цією взаємодією здійснює стадний інстинкт. Унаслідок його енергетичного управлінського впливу саме у хаосі першої точки біфуркації зароджуються потенційні напрями саморозвитку когнітивного процесу, що визначатиме подальшу комунікативну поведінку підлітка. До таких напрямів прийнято відносити частковий аттрактор 1-2 та структуру-аттрактор 1-С, яка відображатиме на моделі повну траєкторію саморозвитку процесів мислемовлення та миследій підлітка у ситуації, що склалася. У хаосі першої точки відбувається складна взаємодія енергетичних потенціалів трьох інстинкт-концептів, унаслідок якої у надрах хаосу зароджується новий порядок. Його суть полягає у тому, що енергія стадного інстинкт-концепту входить у резонанс з енергією

інстинкту самоствердження, значно підвищуючи потенціал останньої. При цьому згідно принципу стохастичного перерозподілу емоційно-прагматичного потенціалу в когнітивних процесах мислення й мислєдїй підлітка поряд з підсиленням потенціалу інстинкту самоствердження відбувається відповідне зниження (пригнічення) енергетичного потенціалу інстинкту самозбереження. Це призводить до спрямування траєкторії атрактора в точку (2).

Таким чином, перший етап саморозвитку когніції підлітка завершується створенням нового співвідношення енергетичних потенціалів комплексу трьох вихідних інстинктів (стадного, самозбереження та самоствердження), який набуває здатності здійснювати відповідний супервентний вплив на нові фактори-наслідки. За таких умов в екзистенції підлітка і виникає емоційний хаос другої біфуркації (2), у надрах якого формується черговий новий порядок, пов'язаний з породженням у психіці підлітка комплексу почуттів.

Він відчуває образу, що на тлі роздратування породжує агресивні наміри: пальці його рук мимоволі стискаються у кулаки, тіло подається вперед, на обличчі з'являється вираз люті. Відповідно до цього стану психіки, другий етап саморозвитку когнітивних процесів у психічній системі підлітка досягає третьої точки біфуркації (3), що є максимально наближеною до комунікативної культури підлітка як параметра порядку, здатного суттєво впливати на зазначений розвиток.

У точці третьої біфуркації збуджуються соціально набуті пам'яттю підлітка нейрони-концепти почуттів образи й роздратування, енергетичною взаємодією яких управляє почуття безкарності. Таким чином енергетична суперечливість його духовного буття переходить на рівень почуттів, а емоційний стан набуває негативного забарвлення. Внаслідок спрацювання механізму супервентного впливу зазначеного комплексу чинників підліток і звертається до візаві з такими словами: «Що вилупився, пінгвін? Страх втратив?», які він вимовляє на низькому регістрі шиплячого тембру з невисокою гучністю, що свідчить про значний ступінь роздратування. Про майже неконтрольований свідомістю мовця добір засобів мовленнєвої поведінки (вживання жаргонізмів, специфічне інтонаційне оформлення висловлень, їх лаконізм, стислі кулаки тощо) свідчить актуалізація часткового атрактора 3-4, що максимально наближується до комунікативної культури товариського мікросоціуму підлітка.

Проте в цей момент відбувається різка зміна умов спілкування: до учасників конфлікту набли-

жаються двоє кремезних чоловіків та один з них, звертаючись до дорослого комуніканта, вигукує: «Василю, ну скільки можна тебе чекати!?!». У психіці войовничого підлітка виникає когнітивний дисонанс, що провокує чергове входження системи в хаос у точці (4). Пов'язаний з цим стрес призводить до повторного збудження інстинкту самозбереження, що викликає у підлітка бажання втечі. У суперечливу взаємодію з ним вступає інстинкт самоствердження, який у попередніх когнітивних процесах уже встиг набрати потужного енергетичного потенціалу і трансформувати його у почуття безкарності. Але на відміну від попередньої ситуації, цією взаємодією управляє комплекс чинників комунікативної культури макросоціуму, домінуючим у якому стає статусний фактор. Тому частковий атрактор 4-5 і спрямовано на моделі у бік комунікативної культури макросоціуму, яка виконує роль параметра порядку.

П'ята точка біфуркації характеризується тим, що саморозвиток пов'язаного з нею хаосу охоплює енергетичну взаємодію почуття роздратування та переляку від порушень соціальних норм поведінки, перебіг якої відбувається під контролем свідомості підлітка та управляється його раціональним мисленням (сфера Т). Наслідком цього (атрактор 5-6) стає радикальна зміна мовленнєвої поведінки підлітка. Він розводить руками, покїрно схиляє голову і ввічливо вимовляє: «Вибачте, пане». Не очікуючи відповіді, підлітки швидко прямують далі. Як бачимо з цього прикладу, у разі різкої зміни умов комунікації може відбуватися таке повторне збудження одного з базових інстинктів людини, яке здатне змінювати не лише полярність емоцій, а й спрямовувати вихідну реакцію на протилежну.

Висновки. Резюмуючи викладене можна зробити такі висновки. Обґрунтована нами узагальнена модель супервентності чинників на засоби актуалізації мовленнєвої поведінки підлітка у соціумі здатна слугувати надійним методологічним підґрунтям для розробки програми й методики, а також для створення і смисломісткого насичення відповідної кібернетичної схеми автоматичної обробки результатів міждисциплінарних досліджень значної кількості проблем комунікативної поведінки людини.

Понятійний супровід наведених у роботі прикладів доцільно, на наш погляд, використовувати в якості зразка для ретельного наукового опису особливостей супервентного енергетичного впливу комплексів комунікативних чинників на комплекси засобів актуалізації мовленнєвої поведінки індивіда.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Калита А.А. Актуалізація емоційно-прагматичного потенціалу : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники. 2007. 320 с.
2. Калита А.А. Энергетика речи : монографія. Киев : Кафедра, 2016. 292 с.
3. Клименюк А.В. Знание, познание, когниция : монографія. Тернополь : Підручники і посібники, 2010. 304с.
4. Бурка Н.А. Система чинників та механізми породження сугестивної мовної поведінки підлітка. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. Одеса, 2020. № 46, Т. 1. С. 59–62. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2020.46-1.13>
5. Бурка Н.А. Супервентність речевого поведіння подростка. *Нова філологія*. Запоріжжя, 2020. № 80. Т. I. С. 84–91. DOI: <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2020-80-1-14>
6. Татаровська О. Мовлення британських підлітків та аналіз його головних граматичних рис. *Вісник львівського університету. Серія іноземні мови*. 2014. Вип. 22. С. 51–56.
7. Цепенюк Т.О., Головацька Ю.Б., Черненко О.О. Переклад іншомовних вкраплень у персонажному мовленні підлітків. *Philological sciences, intercultural communication and translation studies: theoretical and practical aspects* : International scientific and practical conference, February 26-27, 2021. Venice, Italy : Baltija publishing, 2021. С. 85–87. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-039-1-78>
8. Губарь О.Г. Розвиток особистості в підлітковому віці та роль мовлення в процесі її соціалізації. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та психологія*. Київ, 2009. № 14. С. 32–34.
9. Губарь О.Г. Мовленнєва компетенція підлітків з фонетичними порушеннями. *Особливі діти: освіта і соціалізація* : збірник тез доповідей VI Міжнародного конгресу зі спеціальної О-75 педагогіки та психології, 1-2 жовтня 2020 р. Запоріжжя, 2020. С. 238–240.
10. Onufriieva L., Didyk N. Formation peculiarities of adolescents' self-consciousness with speech disorders. *Psychological journal*. 2018. Vol. 4, No 10. P. 9–28. DOI: <https://doi.org/10.31108/1.2018.10.20.1>
11. Rahmanu Eka Dian. The violation of English pronunciation practiced by the Grade Ninth students of Slub Saraswati Denpasar. *Yavana Bhasha : Journal of English Language Education*. 2018. Vol. 1, Issue 1. P. 69–77.
12. Harris A. Shifting the boundaries of cultural spaces: young people and everyday multiculturalism. *Social Identities : Journal for the Study of Race, Nation and Culture*. 2009. Vol. 15, Issue 2. P. 187–205. DOI: <https://doi.org/10.1080/13504630902778602>
13. Карабан В.І., Мейс Дж. Переклад з української мови на англійську мову : посібник-довідник. Вінниця : Нова книга, 2003. 608 с.
14. Струк І.В. Стратегії відтворення аномалій діалектного мовлення у перекладі (на матеріалі творів Марка Твена та їхніх перекладів українською та російською 32 мовами). *Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах*. 2014. Вип. 30. С. 83–97.
15. Arnett J. Adolescents and Heavy Metal Music: From the Mouths of Metalheads. *Youth & Society*. 1991. Vol. 23, No 1. P. 76–98. DOI: <https://doi.org/10.1177/0044118X91023001004>
16. Бончук Н.В. Аспект лихослів'я в комунікативній поведінці підлітків та юнацтва. *Молодий вчений*. 2016. № 4 (31). С. 440–447.
17. Заводна Л. Сучасний погляд на молодіжний сленг. *Нова педагогічна думка*. 2014. № 1. С. 52–55.
18. Плетенецька Ю. Переклад жаргонізмів, сленгу, вульгаризмів та різновидів соціального діалекту в творі Дж. Селінджера «Над прірвою в житті». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2016. Вип. 61. С. 321–324.
19. Образцова О.М. Синтаксичні особливості мовлення персонажа художнього твору: перекладацький аспект. *Наукові записки [Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя]. Серія «Філологічні науки»*. 2016. Кн. 2. С. 59–66.
20. Клименюк А.В. Инстинкты, эмоции и чувства: междисциплинарная лингво-психологическая мегаклассификация. *Актуальні питання іноземної філології*. Луцьк, 2020. № 12. С. 109–125. DOI: <https://doi.org/10.32782/2410-0927-2020-12-18>
21. Машталер А.А. Мовлення старшокласника в сучасному художньому тексті (функціональний аспект) (Текст). *Актуальні питання філології та методології* : зб. наук. праць студентів / Ред. В. В. Герман та ін. Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2017. С. 71–76.
22. Білецька О.О. Формування мовної субкультури сучасної молоді України в умовах глобалізації. *Культура народів Причорномор'я*. 2012. № 227. С. 127–132.